

~~XXX~~

917

1.

Uppt. av Ragner Hörberg

Anmärkningar:

skrivid Övre avd. Hvitla

efter

1919-20

Efter, R. Jönsson

i slöpisFjälpirandet i Stenbrohults socken
av Allbo härad i Småland omkring 1860.

Här i gamla avlägsna tider vinterkölde
och mörkret låg som tyngt över nordanlandens fjärra
våra föfäder sin stora fest, midvinterfesten.

Denne, helgad åt ararnas minne, firades med stora
offerfester och dundrande pillen. På detta sätt vann
tiden kortigt från mot ljusare dagar. Så inträngde
så måningom kristendomen även i vårt land.

Man fick nu inte mer äta, dricka och föia sig glad
vid minnet av de gamla gudarna, men festmärke
man ha i mörka vinterdagar, och så förvandlades ararnas
midvinterfest till den kristna julen, vars firande väl
mycket skiftet under olika tider och på olika platser,

(21.5.)

men ända in i rene dar bevarat något av sin prägel från de tider, då "strator" och "Hile Krist" ströda om herraväldet. Som redan är nämnt, försiggick julfirandet väsentligt olika på olika platser, och det kan därför kanske se sitt intresse att taga del av följande, som är ett försök att ge en bild av julfirandet i Stenbrokulla socken i Småland omkring 1860, då ännu saga och hävd quanno vitt skinner kring vardagslivets arbeten och bestyr.

Den egentliga högtiden och dens firande gör sitt intåg först med julaftonens middagsmåltid. Sersfirinnor ha emellertid förberedelser av alla slag vidtagits, vilka, om än ansträngande dock, blivit ett kärkommet outbrott i denna mörka och dystra tids vardagligheter. Innet arbete är för värt, då det gäller att bereda sig att värdigt fira årets största högtid.

Som en kvotleva från hednatidens offerfester spelar jultakten en stor roll och är redan länge förberedd. Varje husvärd vill se sin i att ha "julagrisen" så fet och präktig som möjligt, så att den på jultakten aldrig saknade skinkan, syltan och koren görs huset allt heder.

På större gårdar har man också slaktat ett nötkreatur, vanligen en oxe, som varit i stånd att lämna den för gurstöpningen nödvändiga Talgen. Slakten har i varje fall gått av stapeln fjorton dagar före jul, emedan man velat ha god tid på sig för att på de olika anrättningarna så fullkomliga som möjligt. En del av köttet och korven har rökts och har ju dessförinnan näst sattes så omsorgsfullt som möjligt.

Tidigt på slaktdagsmorgonen, långt före dagningen, var man enligt gammal sed i rörelse, och vid det mätta ökenet från kidvedsblorre släpades slaktdjuren upp i vardagsrummet eller drängstugan, där sådana fanns, för att kampa den rista kampen. Inte ens den största oxe bedövades, innan den långa slaktkniven ränktes i hans bringa. Med maror om benen blev han slötad enkelt och förhölls så under förvirrad kamp för livet.

Julbaket har rönt hushållarnas särskilda omsorg, och
dålig den, som ej tillägit julbaket så rundligt, att
bakugnen ej behöves eldas igen förr vårfredagen.

Allt som i senare tider baka en massa av smörbröd
enstår ej en klok hushållerska. Det stunder jul, och då
får man ej "knusla". Både rågbröd och vetebröd skola
bakas i så stora kakor som möjligt. Allt groft bröd
bakas som slagbröd, det vill säga med kokande späd,
och formas till väldiga limpor. Det fina brödet eller
riktebrödet bakas både som slagbröd och råttbröd.

Sirapsbröd får komma också. Till detta användes
gjört öl eller vört som degspäd. Av vetebrödet formas
endast kringlor.

Till julen får ej den fattige, som ber om hjälps, gå
tomhänt bort. Om varje bak får man några stycken
små kakor, så kallade julkakor, som utan att delas
ges åt tiggare, och andra fattiga.

Julöl brygges allmänligt av malt, som mättats i ^{med} hvar.
På kvällen före den dag, då bryggden skall gå rum,
rättas mallet i stöp. Det hålles då i ett kar, så stort,
att det rymmer rivat mallet som en vattenmängd
lika med den mängd öl, man önskar erhålla.

Under ständigt omrörning påhålls sedan så mycket kallt vatten, ett allt mättet blir väl genomfuktat, varefter det får stå natten öfver. Tidigt följande morgon är kusmodern, som sätter en ära i att kunna laga gott öl, på beken och kokar vatten, som står öfver det fuktade mättet. Så får det hela stå ett par timmar, varunder det omröres några gånger. Under tiden har man gjort i ordning en så kallad "rort." Den består av ett kar, i vars botten man lagt några väl avbarkade och skällade pinnar kors och tvärs. På pinnarna har man lagt ett lager kalm, som också är rengjord och skällad. Öfver denna rort står man så mättet och vattuet, varvid mättet stannar på kalmen och vattuet eller vörten, som det nu kallas, får svrimma i en kittel. Gång på gång står så vörten öfver mättet, tills man fått en all kraft som står att få. Vörten får så koka tillhimmaren med kumle, tills den blir fullständigt klar och ställs så ett avkyles, varefter den jörtes. Efter ett par dagar några vita garblisar rimma omkring på ytan, och ölet är "gjort" (fjört). Det tappas nu på stora träkärl för färing. Det sålunda bryggda ölet är julens huvuddryck och mycket välmakande.

Bland förarbetena till julen intar ljusstöpningen en viktig plats, och stort är det intresse, varmed detta arbete omfattas, och ljusstöparen är en viktig person. Man stjer ljus av olika form och till olika ändamål, och ljusstöparens skicklighet kommer väl till synes. Vid stöpningen ^{den mätta} hälls talgen i ett mullt kar, vilket alltid måste vara till brädden fullt. Efter hand som stöpningen fortskrider, och talgen sjunker, ökar man på med kokande vatten, som även hjälper till att hälla talgen flytande. Ljusveckorna, som utjäs, är grovt, för ändamålet särskilt spunnet och tvinnat bomullsgarn, förtes utesluten en trästicka och neddoppas vi gång efter annan i den mätta talgen. Mellan varje neddoppning hängas de åt sidan för att ^{stela} mätas och på vilunda mätt den önskade ljuskleken.

En skicklig ljusstöpare drar sig inte för att försöka sig på att tillverka grankjus. Han förtes, då rummen tre eller flera veckor, som sedan, efter hand som stöpningen fortskrider, ges önskad form.

Från kökaren, till vind-skall fejas och putsas, så att inte ens
det mest kritiska öga finner något att anmärka, och i
varje vå, av såväl boningshus som ledugård döftar, det avgränsas,
som finkackets och ströts ut över golven. Runt kökets väggar
hängas de blankskurede kopparkärlen, som ge ett nästan praktfullt
ansblick på detta annars rätt mörka rum.

I en putrad och skrad oragivning känns givetvis ett större behov
av den egna kroppens renlighet. Alla, stora och små, skola, när
ett örnigt står färdigt att mottaga julen, fjärt och främst genom
ett bad göra sig själva lika värdiga. På flera gårdar kommer
ännu badstuen därvid till användning, men badning i
vanligt kar börjar bli allt sällanare.

I föd sina sämsta klädespersedlar har man stöket och fejat,
och om möjligt skola alla dessa vandra i lunnskistan, för att
till julen ersättas av endast nytt. Därför ha såväl byskomma-
rare som byskräddare hela renhårten dräpigt från gård till gård.

Lönen, till tjänstfolket utgår ännu till största delen i form
av klädespersedlar, vilka nästan, utan undantag skola över-
lämnas till julen. Den, som ej har något nytt att sätta på
sig, när julfirandet börjar, måste, under julafton sitta på
kuggkubben, som alltid har sin plats i spisstugan, och som således
även kommer till användning som sittplats.

Finns stolare, eller Torpare, på gården, ha dem, om de ej, som ofta är fallet, inbjudits att sitta juleafton vid husbondefolkets bord, blivit, iafkomna med "julkort". Denna består då av en kaka bröd av varje sort, som bakats till julens, jämte, ett par skålfulla kaffe, socker socker och risgryr, som äro täckerheter på jättigmans bord.

På juleaftonen har man också fått mottaga besök av "knekten", som ännu skulle ha sin julkort, bestående av, föntom så mycket mat och dryck, som kunde förtäras på stället, en brödkaka, en köttstekt och ett tälgljus för varje fjärdedel mantal, som gården representerade. Från sex fjärdingar skulle denna kort lämnas, och dålig enser knekten, sin resa, om han med egna ben, kan, taga sig hem. Vanligen faller det på den rätte julkortgivarens lott, att bestå skjutit åt den på alla rätt överlätlade knekten.

I en del hem kan nog julfirandet ha karaktären av den religiösa glädjefest, som den synes att vara, men oftast blir det snarare till, nöjen och njutningar, som taga överhanden över de religiösa stämningarna. I varje fall är dock julen en glädjes och framförallt gästfrihetens högtid, som, ingen, annan, med värme och medkänsla åt alla.

Olyckligt det hem, som låter en besökande, kind eller skönd, lämna gården utan traktering. Då tärnas med honom all jultädnad och bekvämlighet gården. Han bär, som det heter, ut julen, från stugan.

Matordningen är under julen ungefär densamma som under den öfriga delen av året, som man undantår, att måltiderna intagas något senare på dagen, än vanligt. Matordningen är under vardagarna. Matordningen däremot visar stora skillnader, och huset skall nu visa, vad det "går för." Potatis och sill är bannlysta från bordet även i det enklaste hem och ersätts av ärtor och bönor, samt skinka, kokt fläsk och korv. Julfirken saknas heller aldrig på ett välfärdigt julbord, åtföljd av julöl och hemmalagad brännvin, som under hela julen flödas rikligt för såväl gårdens eget folk som för alla besökande. Ingen av gårdens manliga ^{individer} ~~högskolor~~ har heller underlåtit att försäkra sig med så stort privatföredåd härav, som hans kassa tillåter.

I en del hem börjar redan nu julgranen komma till ryges. Den har dock inte blivit inburen och pyntad till julafton utan först något senare, på julekvällen då den traditionella ungdomsbjudningen skall gå av stapeln. Då blir den prydd med ljus och förgyllt pepper och riktigt bekämd med äpplen och pepparkaksgubbar. När guren sedan tänts, dansas det under ring omkring granen, varefter den plundras på alla sina läckerheter och omedelbart utkastas.

Om julgranen ej förekommer så allmänt, vaknar däremot det så kallade julträdet knappast i något hem. Det består av en kortare stäng, som skall motsvara trädets stam, och i denna sätts pinnar ungefär som ^{grenarna} ~~pinnarna~~ i en granbuske. Stela trädet vras omsorgsfullt med kulört pepper, och grenarna prydas med äpplen och pepparkaksgubbar, och överst i toppen tronar en julängel med en stor förgylld stjärna.

I bostadsrummen finnas prydnader av olika slag. I taket över julbordet förts alltid en "juldak". Som sådan användes ofta en en vanlig, större linne duk, men i många hem finnes en särskild sådan, broderad med garn i olika färger och runt om färdad med frans.

I samt och ett så "julteckens" fyra hörn fäster en krona, som är flätad av i olika färger målad kalmar, mintborst eller tygremmar. Kronorna upphängas i ett hörnlagel för att vid minsta beröring eller vindpust sättas i rörelse.

I en del hem prydas rummets väggar av broderade bander, som oftast föreställa ett vinterlandskap, ett bröllop, en kyrkfest eller också någon biblisk händelse.

Kärleksfullheten i juletid sträcker sig även till djuren. Småfåglarnas julkärr får inte saknas vid någon gård, och husdjuren påsläpas bättre och rikligare än vanligt, så, att också de skola få del av jultidningen. Deras siste foder på julaftonen utgöres om möjligt av ärtkallor, emedan de då under den kalla sommaren bättre ^{skola} hålla samman på betet och ej vilja rin skotare för mycket besvär.

Julaftonens firande börjar med dopp i grytan vid middagstiden, varefter var och en under de närmast följande timmarna, rör om sig sjölv och gör sig helgdagsfir.

Särefter är man till mörkrets inbrott syfbelatt med ordnande av prydnader och "julkögen". Var och en, familjemedlem råvat som tjänare, skall ha sin egen julkög.

I denna skall finnas en "julkake" av varje slag av julbaket
lik dem, som ges åt de fetliga, likaså av vetbröd och mäs-
bröd, som vidant finnas. I julhögen finnas även oftast
nötter, äpplen, karameller och dylika gottar. När allt väl
är ordnat kommer ett högtidligt ögonblick: man skall
dricka kaffe, en lyxvara, som inte ses allt för ofta i
allmogens hem.

Att det inte är jul mer än en gång på året, är en
sats, som ofta hörs, särskilt då det gäller att sköta
brännvinsflaskan. Det kändes därför inte sällan, att
själva juleftonen får ett något stormigt förlopp
genom flitigt prokurerande, men oftast förflyter den
dock i lugn och ro. Under kvällen läser husfadern
evangeliet för juldagen, vilket efterföljes av några
gemensamt av husfalket sjungna julpsalmer.

Det likaså förekommer endast nötgröning och "grötrimning",
till den ristnämnda har var och en sen länge i tygthet
förberett sig. Under det den vita julgräsen ätes, går rim-
ningen i tur och ordning runt bordet.

När den egentliga eftermiddagen är slut, framsättes på bordet ett fat med torrpakta bondböna. Av dessa måste var och en äta åtminstone en, äter man flera, är det hedrande till boken på att den läckra julmaten inte fått förlida till alltför stat provvare. Tidigt bereder man sig att gå till sängs, ty alla, som kunna det, skola följande morgon upp för att bevista julotten.

Sist av alla går husholderna till vila. Hon har då sett till, att alla fat äro fyllda, att intet av mat och dryck fattas på julbordet till den kommande natten. I alla stakar sättas nya tända ljus, som räcka den korta natten öfver. De levande ha ~~nu~~ fått sin julförmåga, då är det heller inte mer än rätt, att de gamla, som fått förest, få sin, och redde av ingen komma andan i nattens stillhet på besök i de gamla hemmen för att för en stund finnas ljus och vederkvickelse. Somliga finnas, som gå till vila på golvet för att under denna enda natt lämna sina bäddar åt de hädan gångha. I lulegård och stall går Tomten ryorlande, och ve den fjärd där husholderna glömt att denna kväll, den enda då Tomten begär någonting, ge honom ett fat av julgräten.

då mörker lyckan under det kommande året, då Tomten ej vakar. Att Tomten finns, tvivlar ingen på. Fallet är ju på morgonen tomt.

I den stora öppna qivelsen har man låtit julbrasan brinna ut oröid. I stoken kan man då på juldegsmorgonen se, om någon familjemedlem skall på, alltid draga bort från huset, eller om någon ny skall komma till under det kommande året. Så finnes i stoken tydliga fotspår, som i fjärra fallet äro i riktning inåt qivelsen, i senare fallet ut mot stugan. Hem som vill kunde på se dessa spår och erfara, vad de varslade om.

I julnattens mörker har "ärsångaren" gett sig ut på sin hemlighetsfulla vandring. Han styr sina steg till kyrkan. Där bläver han ett tag i dörens nyckelhål och tittar så in, varefter han vänder templet ryggen. Had han sett därinne, vet ingen, men han kan väl som ingen annan skicka in i framtiden. Från stuga till stuga vandrar han natten om för att kasta en blick in ^{genom} deras upplysta fönster. Ser han då någon av stugans inmanare sitta huvudlös vid det dukade julbordet, förstår han, att denne skall lämna jordelivet innan nästa års slut, ty han sällskapar redan med andarna.

den är icke utan faror denna "ärsgängarens" åtra efter att speja i det fördolda. Ofta möter han "gloran", som denna natt lyckats slita sina bojar. Han har sin skarp rygg, och lygt men fruktansvärd kommer han farande för att tränga sig mellan hans ben. Lyckas det henne, skär hon därvid ärsgångaren mitt i tre.

Ärsgångaren är emellertid beredd, och då han mer anar än vet att "gloran" nalkas, kastar han benen i kors och är räddad. Gamla jubben "Fonten" berättar ibland om dessa sina vållramma vandringar, och huru han någon gång, för att se ännu klarare, under julnatten beräkt tre olika kyrkor.

Redan klackan fene på juldagens morgon linja ottan i rockuens kyrka, och då gäller det för dem som bo långt från kyrkleyn, att komma tidigt iväg. Alla, men isynnerhet ungdomen, vilja vara närvarande, då ljusen tändas. Den livliga önskan, man närt, att på förelaga julottifärdens i städe, gäcker sällan, ty gamle "Bon", som ännu står i sin krafts ^{degar} styr sorgfälligt om, att en quistrande stjärnhimmel väver sig över den måhögda jorden.

Längs alla vägar gentjuder det också i den tidiga morgonen av hästarnas klingande bjällror, och det plämmande skenet från de stora kådvedsblorren, skapar fantastiska skuggbilder på den vita snön.

Vid framkomsten rättas de vettiga hästarna väl täckade in i sina stall, och man vandrar upp mot templet. Vid kyrkmuren kortas de halvbrända blorren i en gemensam hög, och till slut sliga flammorna högt från det muntert sprakande bålet. Kyrkan är snart fylld till nista plats, ljusen tändas, och nu sända klackarna från tornet sina fridsmanande toner ut i rymden. Innan klockstämman önnar förstummat, hörs orgelns första toner, och den gamle klockaren tar med sprucken stämma upp, "Var hälsad sköna morgonstund." Efter hand faller hela församlingen in, och kyrkan gentjuder av den mäktiga stämman. Skenet från Tälghjusen mattas, och "ljusmopparen" börjar sakta och högtidligt göra sin roud längs bänkraderna, med sin sax avklippande de ljusens rykande och osande vetkar.

Guds tjänsten fortskrider emellertid under den största andakt, men mot dess slut märker man en egendomlig spänning hos församlingen. Man börjar titta sig misstänksamt omkring, och knappt ha sista psalmens toner lämnat menighetens läppar, förrän alla äro på vild flykt mot dörren. Man knuffas och armbågas för att så fort som möjligt komma ut i det fria, och ännu därute berättar den till synes rådande förvirringen. Hästerna nära nog kastas ur stallet och spännas av feberbrädskenade händer i skaklarna, och en vild kappkörning begynner, där det åtminstone för en åskådare ser ut att kunna kosta deltagarnes livs och leu. En främling skulle nämligen taga för givet, att ~~en~~^{en} gripits av ett stilla vansinne, men så farligt är det i alla fall inte. Allt har sin naturliga förklaring. Den, som kommer först i raden, blir den raskaste arbetaren under det kommande året, och före alla andra får han sin skörd under tak. Den, som kommer sist däremot, får hela det kommande året hänga på efterskälken med allt arbetet, och sist av alla får han sin gräda bärgad.

V. G. V.

Med den vilda partien är man mest hemma, och skönt make rätterna, från det sen föregående dag kvarstående jultbordet, efter städfärden i den kalla vintermorgonen. Enligt gammal sed får i dag endast det mest nödvändiga arbete äga rum. Någon städning eller rengöring förekommer ej varken i bostadshus eller ladugård. Fram på förmiddagen skall ungdom ut för att "skatta skator!" De skrämde päglarna jagas under rop och hotfulla åtbörder från träd till träd, tills gårdens hela grannskap är rensat från skator. Kvickhet i Tanke och handling under det kommande året, blir vinsten för deltagarna i jakten. För öfrigt förflyter juldagen i största stillhet. Man är ej bunden av några måltidstimmar, utan var och en får efter eget gottfinnande tillfredsställa sig av jultbordets rikedom.

På annandagens morgon är ^{Tidigt} tjäntfolket redan ^{tidigt} upp och på väg till någon granngård. Stör mandå på god fot med folket, i den gård besöket faller, göres rent och myggt i ladugård och stall. Om motratt fall drar man sig ej för att ställa till största möjliga förtret.

Kärlarna bakbindas i spiltan, får och min släppas lösa i sadugården, och på alla rätt söker man ställa till oreda. Annandagen skola alla, som an en eller annan anledning ej bevärtat jultotten, till kyrkan.

Efter annandagen börjar julkalaren avslösa varandra i stark följd. Så göra husevärdarne allt för att överglänsa varandra i fråga om mat och dryck, och om möjligt skall allt ätbart, som anses värdigt, stå på bordet kalardagen. Ett mat och drycksöker man göra all heder, men man roar sig också efter bästa förmåga, gubbarna vid sin Taddy och sitt kortspel, ungdomarna med dans och lekar, och i någon kommare lilla "mororna" nu som i alla tider dryftande sina huskällbrangelägenheter jämte nästan större eller mindre spel och magheter. Så på dagarna, och kalarendet avbrytes endast av den mest oundgängliga vila och av färden ~~från~~ från den ena gården till den andra. Skjars aftonen påflyttas ungefär som de andra dagarna, men ungdomen bereder sig ett extra nåje genom instygnningen av det nya året.

detta skall naturligtvis ske samtidigt med Taksta-
 get, men var och en vill gärna vara den förste att
 hälsa det nya året, och så händer det ofta, att förs-
 ta skottet i ^{traktens} fram är signal för alla de övriga, går en
 stund innan, det nya året i verkligheten för sitt
 intåg, men sådant räknar man inte så många.
 De första av det nya årets dagar upptagas vanligen
 av nyårsresor. På resor man omkring från gård
 till gård och önskar grannar och vänner "ett gott
 nytt år". Redan nu börja förberedelserna till de
 kommande vinterarbetena, men dessa på på inga
 villkor störa de ännu pågående julkalasen, som
 alltfjänt, trots att julen lider mot sitt slut, präglas
 av samma överskott i mat och dryck. Så fortsätter
 allt på samma sätt, tills "ljungande dag" "Knut
 dansar julen ut". Då avslutas alla festligheter
 med den redovantliga "Knutskalen". denna förekom-
 mer dels som familjefest och dels som subskriberad
 bål, eller sammantagning, som den kallas.

Så är det slut på allt festande, och man står
åter mitt i vardagslivets arbeten och bestyr, men
den glädje och omväxling, julens alla festligheter
fört med sig, sprider sitt skimmer långt fram
under det nya året.